

УДК 711.4 : 502.3

В.Д. ДЖАБЕЙЛО
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

НООСФЕРНИЙ ПІДХІД ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТОУТВОРЕННЯ

Деструктивна ситуація, що склалася в сфері містобудування, є об'єктивним відображенням способу господарювання, яке базується на неощадливому природокористуванні для досягнення невтримного збільшення темпів економічного зростання, що відбувається на застарілій, екологічно небезпечній ресурсоємній технічній і технологічній основі суспільного виробництва. До того ж ринкова економіка виявилась неспроможною подолати глобальні екологічні проблеми в системі містоутворення. Пояснюється це тим, що ринкові сили здебільшого орієнтовані на окремих осіб, промислові компанії, де інтереси людей розходяться з вимогами живої природи.

В світі активізується процес переходу національного господарства від сировинно-ресурсної та індустріальної економіки до так званої нової економіки, яка базується на розвинутих інтелектуальних ресурсах, наукоємних та інформаційних технологіях. Цей процес стає провідною тенденцією формування сучасного суспільства, а нова економіка – новим технологічним рівнем національного господарства. Основним економічним ресурсом і засобом виробництва в розвинених країнах виявляється не фізичний чи природний капітал, а накопичення знання, рівень освіти, професійні навички і кваліфікація робітників, тобто інтелектуальний капітал (табл.).

У сучасному світі суспільне багатство визначається переважно сумою накопичених знань, а також умовами їх творчого та ефективного застосування.

Структура національного багатства основних груп країн світу, %*

Показник	Складові національного багатства, всього	У тому числі по групах країн світу		
		експортери природної сировини	ті, що розвиваються	промислово розвинені
Виробничі фонди (активи)	16,50	0,92	1,53	14,32
Природний капітал	18,50	2,02	1,65	15,22
Інтелектуальний потенціал (людські ресурси)	65,00	1,66	3,30	59,96
Разом	100,00	4,60	5,90	89,50

*Джерело: World Bank. *Monitoring Environmental Progress, 1995*

Про те, що науково-технічний прогрес має забезпечувати збереження життєво придатного довкілля за інтенсивного природокористування в інтересах нинішніх та майбутніх поколінь, акцентувалося в творах В.І.Вернадського. Він також наголошував про можливі негативні наслідки примітивного способу господарювання, особливо в містах, ще на початку ХХ ст. і на тому, щоб при розробці стратегій розвитку продуктивних сил і, зокрема, в містобудуванні застосовувати ноосферний підхід. Він також запропонував метод, який полягає в стратегічному переході від біосфери до ноосфери як епохи, де розум людей робитиме планету стійкою, щасливою, не руйнуватиме, а тільки творитиме, зберігатиме і відновлюватиме довкілля. Учений також стверджував, що при такому переході стратегічним напрямом розвитку людства стануть процеси формування ноосферної свідомості і мислення, створення ноосферних технологій.

Поки що вплив людини на навколишнє природне середовище зростає надто швидко і для свого виживання вона повинна прийняти на себе відповідальність за майбутній розвиток довкілля і суспільства, які мають стати нерозривними, а біосфера перейти з часом у сферу розуму – ноосферу.

В.І.Вернадський відмічав, що в системі стратегічного управління розвитком людства, крім держав, транснаціональних корпорацій (ТНК), міжнародних організацій, з'явився новий, достатньо незалежний геополітичний суб'єкт – ноосферний каркас міст, який істотно змінює розуміння процесів стратегічного управління як розвитком людства, так і держав і ТНК. Можна також стверджувати, що практика стратегічного управління розвитком людства на рівні держав і ТНК вже вичерпала себе. Вона лише призводить до світових глобальних, економічних криз, зниження КПД використання традиційних природних, інтелектуальних, соціальних і технологічних ресурсів.

Ноосферний каркас міст – це система міст, що використовує такі принципи і закони самоорганізації, які дають змогу розрізненим містам

відігравати роль єдиного геополітичного суб'єкта. Разом з іншими геополітичними суб'єктами він може запропонувати і реалізувати екологічні, культурні, економічні, технологічні й управлінські моделі розвитку людства з метою формування ноосфери, вирішення глобальних проблем, дати гідну відповідь викликам сучасної епохи.

Поняття стійкого розвитку міст набуває нового змісту: вони формуються в єдиний суб'єкт – ноосферний каркас міст, що додаватиме їм нові характеристики, нову систему якості. Ідеї міських співтовариств мають розповсюджуватися і використовуватися в практиці всіх міст планети, обминаючи державні межі і рамки ТНК.

Формування ноосферного каркасу міст обумовлене: появою глобальних проблем, вичерпанням потенціалу споживчої форми розвитку людства, неможливістю держави і транснаціональних корпорацій вирішувати конкретні проблеми територій, виходячи із загальних принципів розвитку людства.

Виявлення розбіжностей між державою і ТНК стає необхідним при формуванні і реалізації моделей розвитку людства та способів вирішення глобальних проблем.

Основними принципами формування та існування ноосферного каркасу міст можна назвати наступні: опора на природні території; єдність мети, яка формується, виходячи з принципів утворення ноосфери; послідовна екологізація всіх сфер життєдіяльності території; пріоритет екологічної відповідальності над усіма видами власності.

Екологічні столиці – міста або агломерація, які можуть організувати свою життєдіяльність на основі таких соціо-природних технологій, створюють можливість для розвитку людини і збереження природного середовища на конкретній території. Внаслідок цього один або кілька населених пунктів стають екологічною столицею певних природних територій.

Визначальним є і те, що місто – це спосіб самоорганізації різних форм життєдіяльності людей і технологій в обмеженому просторі з метою розвитку як кожної конкретної людини і природного середовища цієї місцевості, так і людства, біосфери і ноосфери.

На основі ноосферного підходу до ролі міст можна виділити нові аспекти, що характерні для сучасних міст і надають їм стратегічного значення в розвитку людства. Рівень складності і принципи управління великим містом і агломерацією подібний до управління державою.

До таких принципів відносяться наступні: первинність об'єкта управління по відношенню до його суб'єкта; цілісність і автономність об'єкта; адекватність об'єкта та суб'єкта управління; ієрархічність і унікальність об'єкта; необхідність передачі повноважень на нижні управлінські рівні; залежність механізмів управління від зовнішнього середовища і внутрішніх законів розвитку об'єкта; взаємопов'язаність механізмів управління ресурсами, програмно-проектною документацією, правовою та інформаційною базою.

У масштабах усього світу містам відводиться ключова роль в економічному, соціальному, культурному, духовному і науковому розвитку країн. Забезпечення інтересів нинішнього і майбутніх поколінь у межах населених пунктів є однією з основоположних цілей міжнародного співтовариства.

На планеті інтенсивно формується глобальна культура стратегічного планування розвитку міст на основі міжнародних та інших правових актів, в яких закріплюються принципи, зобов'язання, плани дій і досвід їх розвитку. Ця культура базується на ідеї стійкого розвитку населених пунктів. Розроблені наступні критерії для населених пунктів, що розвиваються на справедливій основі: всі мешканці цих поселень без якої-небудь дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового чи іншого положення мають рівний доступ до житла, інфраструктури, охорони здоров'я, відповідних продуктів харчування і води, освіти і відкритих просторів; забезпечуються рівними можливостями для продуктивного і вільно вибраного способу життя, особистого, духовного, релігійного, культурного і соціального розвитку; участі в суспільному процесі ухвалення рішень; рівних прав і обов'язків у справі збереження й використання природних і культурних ресурсів, рівного доступу до механізмів і технологій, що забезпечують захист цих прав; мають обов'язки і права; здійснення прав має спиратися на солідарність і відповідальність громадян, що означає взяті на себе рівні обов'язки.

Збереження навколишнього середовища, розвиток творчого, естетичного та етичного потенціалу людини необхідно визнати детермінуючими чинниками процесу розвитку міст. Місто і його елементи можуть розглядатися як динамічні й комплексні екосистеми. Частиною цих систем є діяльність людини, у зв'язку з чим аналіз її дій на біотичне і абіотичне середовище виявляється необхідним при плануванні міських екосистем. Стратегія екологічно безпечного розвитку міста повинна враховувати необхідність стійкого розвитку всієї глобальної системи. Необхідне науково обґрунтоване управління міськими екосистемами та екосистемами приміської зони. У протилежному випадку міста, які вибудували людство, можуть стати інструментом його самознищення: виходячи з принципів теорії систем, вони повинні припинити своє існування, оскільки відносини, що склалися, не можуть більше виконувати функцію компенсації зовнішніх дій.

Міським співтовариствам, органам місцевого самоврядування стратегічно доцільно культивувати в містах такі форми споживання і технології, які не руйнують природу і творчі здібності людини, дають змогу здійснювати управління ризиками, тобто зменшувати вразливість міст від природних, техногенних і екологічних катастроф.

Міська політика розвитку міста впливає на міське суспільство в цілому та окремих мешканців у багатьох аспектах їх приватного життя. Це важливий публічний акт, тому участь городян у процесі стратегічного планування розвитку міст має бути обов'язковою.

Містобудівне проектування є найважливішим елементом стратегічного проектування розвитку міст. У теперішній час відбувається інтенсивний розвиток уявлень у сфері містопроєктування і містобудування. Наприклад, разом з функціональним зонуванням, в основу якого Афінською хартією покладено чотири основні функції життєдіяльності людини в місті – жити, працювати, відпочивати, пересуватися, здійснюється зонування міського простору за містобудівною цінністю територій, різноманітністю, інтенсивністю, ступенем інтеграції функцій та іншими характеристиками міського середовища. Встановлюються містобудівні регламенти, визначальні правила забудови і режими використання території.

Функціонування ринкових процесів в умовах життєдіяльності міста як складної системи, що самоорганізовується, часто створює проблеми і призводить до порушення слабкого балансу природних, культурних, економічних, технологічних і управлінських сфер міського життя. Ринки не дає змоги контролювати такі чинники, як забруднення, перенаселеність, соціальне розшарування, монополізм, а також створювати в соціально розумному обсязі життєво важливі компоненти і служби – суспільний транспорт, житло для малозабезпечених, комунальні служби і культурно-побутові об'єкти.

Органи місцевого самоврядування повинні забезпечити координацію дій муніципальних, приватних, державних, суспільних суб'єктів у міському просторі. Розумне управління різними формами власності при вирішенні загальноміських завдань є основою стратегічного планування розвитку міста.

Значення розвитку населених пунктів для національної економіки держав часто недооцінюється. Держава повинна створювати відповідну правову, кадрову, фінансову, податкову бази.

У процесі свого розвитку місто підкоряється жорстким вимогам об'єктивного характеру, пов'язаним із закономірностями розвитку міста як системи і керованого об'єкта, що самоорганізовується.

Виходячи із зазначених вище підходів до містоутворення, можна виділити наступні принципи розвитку міста як системи, що самоорганізовується за рахунок:

- 1) навколишнього середовища (вимагає обліку закономірностей природного і соціального характеру);
- 2) системної цілісності (вимагає першочергового розвитку системних якостей міста, що формують його як цілісне утворення);
- 3) необхідної різноманітності та оптимальності (вимагає багатоманіття і повноти його системних якостей);
- 4) спрямованості і різночасності (вимагає спрямованості розвитку міста і гармонійного співвідношення минулої, теперішньої часової й майбутньої складових цього процесу);
- 5) послідовного ланцюжка домінант (визначає його спрямованість, що детермінує процес розвитку міста), які визначають готовність населення та управляючих структур до:

Ноосферний підхід до сталого розвитку містоутворення

- екологічна домінанта – усвідомлення природних регламентів території, на якій розташовано місто, визначає культурну, економічну, технологічну й управлінську домінанту;
- культурна – усвідомлення та освоєння тих або інших форм життєдіяльності; визначає економічну, технологічну і управлінську домінанту;
- економічна – усвідомлення й освоєння певних виробничих відносин, існуючих на планеті, визначає технологічну й управлінську домінанту;
- технологічна – усвідомлення та освоєння відповідних технологій, визначає управлінську домінанту;
- управлінська – усвідомлення й ухвалення управлінських рішень у сфері розвитку міста, які б не суперечили вищевикладеним принципам;

б) суб'єктності в ноосферному каркасі міст (вимагає усвідомлення і застосування на практиці принципів і законів самоорганізації, які дають змогу виступати розрізненим містам як єдиний геополітичний суб'єкт, що разом з іншими геополітичними суб'єктами може запропонувати і реалізувати моделі розвитку людства, здатні протистояти глобальним кризам).

Важливим висновком у вирішенні проблем містобудування є те, що формування стратегічної ролі міст у розвитку людства є наслідком глобального порушення взаємодії людини і природи, яке достатньо не вивчене і вимагає подальшого дослідження.

Література

1. Асаул А.Н. Экономическая программа КЕПС и ее значение для возрождения экономики России и Украины / РАН; Ин-т проблем регион. экономики. – СПб, 2005. – С. 5.
2. Быстрыков И.К. Планировочное пространство жизнедеятельности: Философский дискурс // Досвід та перспективи розвитку міст України. – Вип. 4: Філософські та теоретичні аспекти містобудування: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т “Дніпромісто”, 2003. – С. 89–93.
3. Вернадский В.И. Вопрос о естественных производительных силах России с XVIII по XX в. – Архив АН СССР, ф. 518, 1, л. 357–376.
4. Данилишин Б.М. Наукові нариси з економіки природокористування: Монографія. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 280 с.
5. Сндерс А. Экономика окружающей среды / Пер. с нем. / С.И. Дорогунов, Б.М. Данилишин (ред.пер.). – К.: Либідь, 1995. – 331 с.
6. Украина входит в десятку стран мира с наихудшей экологией / Blacksmith Institute [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ukr>, 29.01.2007.